

BALIQCILIK XO‘JALIKLARIDA AYLANMA KAPITALNI SAMARALI BOSHQARISHNING STRATEGIK YONDASHUVLARI

Muallif: Fayziyev Oybek Raximovich ¹

Affiliyatsiya: Alfraganus University, Iqtisodiyot fakulteti, “Moliya” kafedrası dotsenti, i.f.f.d. (PhD), Toshkent kimyo xalqaro universiteti mustaqil izlanuvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17563465>

ANNOTATSIYA

Maqolada baliqchilik xo‘jaliklarida aylanma kapitalni boshqarishning zamonaviy muammolari va strategik yechimlari tahlil qilinadi. “TCT Fish Cluster” misolida aylanma aktivlar tarkibi va tuzilmasidagi o‘zgarishlar, ularning aylanish tezligi va moliyaviy samaradorlikka ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli axborot tizimlarini joriy etish, debitor qarzdorlikni boshqarish va ombor zaxiralarini optimallashtirish orqali aylanma kapital samaradorligini oshirish mumkin. Shuningdek, xavflarni strategik boshqarish, ekologik va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning ahamiyati ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: Baliqchilik xo‘jaligi, aylanma kapital, moliyaviy boshqaruv, raqamli tizimlar, strategik boshqaruv, resurslar aylanishi, xavflarni boshqarish.

Bugungi kunda qishloq xo‘jaligi sohasida boshqaruvning zamonaviy muammolari, eng avvalo, tarmoqlararo munosabatlarni samarali muvofiqlashtirish va resurslar aylanishini strategik boshqarish bilan chambarchas bog‘liqdir. Aholi sonining o‘shishi, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va global iqlim o‘zgarishlari sharoitida agrar sektorda, jumladan, baliqchilik xo‘jaliklarida moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish dolzarb masalaga aylanmoqda[1].

Xususan, baliqchilik xo‘jaliklarida aylanma kapitalni samarali boshqarish tizimini takomillashtirish ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini saqlash, xarajatlar tuzilmasini optimallashtirish, rentabellikni oshirish hamda tarmoqning moliyaviy barqarorligini ta’minlashning asosiy strategik omili hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, aylanma kapitalning harakati, uning tarkibiy tuzilmasi va boshqaruv mexanizmlarini chuqur tahlil etish baliqchilik xo‘jaliklarining raqobatbardoshligini oshirish va ularni zamonaviy boshqaruv modeliga moslashtirish uchun muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishlardan biridir.

Ma'lumki, aylanma kapital ishlab chiqarish jarayonida doimiy harakatda bo‘lib, har bir ishlab chiqarish siklida to‘liq aylanadi va o‘z qiymatini yaratilgan mahsulotga to‘liq o‘tkazadi. Baliqchilik xo‘jaliklarida uning asosiy tarkibini biologik aktivlar (baliq tuxumi, naslli baliqlar, ozuqa), ishlab chiqarish zahiralari, energiya manbalari va ayrim hollarda tayyor mahsulot tashkil etadi. Shu bilan birga, tarmoqning o‘ziga xos mavsumiyligi va tabiiy omillarga yuqori bog‘liqligi aylanma kapital boshqaruvini strategik yondashuv asosida tashkil etishni talab qiladi[2; 3].

Zamonaviy boshqaruv tamoyillari shuni ko‘rsatmoqdaki, moliyaviy resurslar aylanishini raqamli nazorat vositalari orqali monitoring qilish, ishlab chiqarish va moliyaviy oqimlarni tahliliy modellashtirish, shuningdek, resurslardan samarali

foydalanishning yangi strategiyalarini ishlab chiqish baliqchilik xo'jaliklarining raqobatbardoshligini oshirishning muhim yo'nalishidir[4; 6; 7]. Shu bois, ushbu tadqiqotda baliqchilik xo'jaliklarida aylanma kapitalni boshqarishning zamonaviy muammolari tahlil qilinadi hamda ularni strategik yechimlar orqali takomillashtirish yo'nalishlari asoslab beriladi.

Shunday ekan, qishloq xo'jaligining boshqa yo'nalishlariga nisbatan, **baliqchilik sohasida aylanma kapitalni shakllantirish va boshqarish jarayoni tabiiy-biologik hamda texnologik omillar bilan chambarchas bog'liq**. Masalan, suvning harorati, uning tarkibidagi kislorod miqdori, ozuqa sifati kabi parametrlar bevosita biomassa o'sishiga ta'sir ko'rsatadi. Shu boisdan, **boshqaruvning zamonaviy muammolaridan biri — ekologik va iqtisodiy barqarorlikni uyg'un holda ta'minlaydigan strategik boshqaruv modelini yaratish** hisoblanadi[5; 8].

Bunday sharoitda aylanma kapitalni samarali boshqarish nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilash, balki resurslar harakatini to'g'ri prognoz qilish, ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz ta'minlash va xavflarni minimallashtirish orqali ham amalga oshiriladi. Shu nuqtayi nazardan, **aqlli monitoring va raqamli axborot tizimlarini joriy etish** boshqaruvning eng muhim strategik yechimlaridan biri sifatida qaraladi.

Aylanma kapital haqidagi aniq va tezkor ma'lumotlar asosida qabul qilingan boshqaruv qarorlari **ishlab chiqarish samaradorligini oshirib**, xarajatlar tuzilmasini optimallashtiradi. Masalan, "Smart Aqua Management", ERP yoki 1C kabi raqamli tizimlarning joriy etilishi natijasida suv sifati, energiya sarfi, ozuqa samaradorligi va ishchi kuchidan foydalanish bo'yicha real vaqt ma'lumotlari orqali aniq tahlil o'tkazish imkoni yaratiladi[5]. Bu esa, o'z navbatida, **aylanma kapital harakatini prognozlash va moliyaviy xavflarni boshqarishda strategik afzallik** beradi.

Shu bilan birga, **aylanma kapitalning aylanish tezligini oshirish ham boshqaruvdagi muhim vazifalardan biri** hisoblanadi. Aylanish siklini qisqartirish orqali ishlab chiqarish sikllari soni ko'payadi, foydalilik darajasi ortib, raqobatbardoshlik kuchayadi. Buni amalga oshirish uchun:

- zaxiralar hajmini optimallashtirish;
- debitor qarzlarni kamaytirish;
- pul oqimini rejalashtirish va monitoring tizimini takomillashtirish talab qilinadi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, aylanma mablag'larning 20–25 foizi ozuqa mahsulotlariga yo'naltiriladigan baliqchilik xo'jaliklarida **ozuqa samaradorligini tahlil qilish va raqamli boshqaruv usullarini qo'llash** orqali aylanish tezligini 10–12 foizga oshirish mumkin.

Natijada, aylanma kapitalni boshqarishda zamonaviy boshqaruv yechimlari — raqamlilashuv, strategik tahlil va ekologik tavakkalchiliklarni hisobga oluvchi modellar — baliqchilik xo'jaliklarining barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan asosiy omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Bundan tashqari, aylanma kapitalni boshqarish jarayonida xavflarni strategik boshqarish masalasi zamonaviy boshqaruvning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, suv resurslari tanqisligi, energiya narxlarining o'sishi va bozordagi noaniqliklar baliqchilik xo'jaliklarining moliyaviy barqarorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun, xavflarni boshqarishning innovatsion strategiyalarini joriy etish, jumladan, sug'urta mexanizmlari, xavflarni taqsimlash va tavakkalchilikni xedjirlash usullaridan foydalanish, aylanma kapital yo'qotilishining oldini olishda

muhim ahamiyat kasb etadi. Bu usullar korxonaning moliyaviy barqarorligini saqlab qolish va uzoq muddatli rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Zamonaviy boshqaruvning yana bir strategik yechimi — axborot oqimlarini raqamli integratsiya qilish va ularni tahlil qilish jarayonini avtomatlashtirishdir. Baliqchilik sohasida ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va vizuallashtirish jarayonlarini raqamli platformalar orqali boshqarish, iqtisodiy tahlil sifatini yaxshilash va qaror qabul qilish samaradorligini oshirishga imkon beradi[9]. Bu nafaqat aylanma kapital harakatini doimiy monitoring qilish, balki ishlab chiqarish jarayonidagi samaradorlikni oldindan prognoz qilish imkoniyatini ham yaratadi.

Aylanma kapitalni samarali boshqarish tizimi — ishlab chiqarish barqarorligi, foydalilik darajasi va iqtisodiy o'sish sur'atlariga bevosita ta'sir etuvchi strategik omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu boisdan, aylanma aktivlar tarkibi va tuzilmasini muntazam tahlil qilish, ulardagi dinamik o'zgarishlarni kuzatib borish boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda qabul qilish imkonini yaratadi.

Bu jihatdan, Toshkent viloyatidagi "TCT Fish Cluster" baliqchilik xo'jaligi misolida aniq tahlil o'tkazish muhim ahamiyat kasb etadi. Korxona faoliyatida aylanma aktivlar tarkibidagi o'zgarishlar raqamli axborot tizimi orqali kuzatilib, ular asosida ishlab chiqarish va muomala sohasidagi resurslar taqsimotining dinamikasi aniqlangan.

Quyidagi 1-jadvalda 2021–2025-yillar davomida "TCT Fish Cluster" korxonasining aylanma aktivlar tarkibi va tuzilmasidagi o'zgarishlar ko'rsatilgan bo'lib, u aylanma kapital boshqaruvi samaradorligini baholash va strategik yechimlarni belgilash uchun ilmiy asos vazifasini o'taydi.

1-jadval
"TCT Fish cluster"da aylanma aktivlarining tarkibi va tuzilmasining tahlili¹

Aktivlar	1.01.2021-y.		1.01.2023-y.		1.01.2025-y.		o'zg. 1.01.2024-y. 1.01.2021-y.ga n-n.	
	ming so'm	%	ming so'm	%	ming so'm	%	ming so'm	%
I. Ishlab chiqarish sohasida:								
Ishlab chiqarish zaxiralari	5110577,6	11,34	1535265,11	2,35	1115118,65	1,37	-3995458,95	-78,18
Tugallanmagan ishlab chiqarish	25372744,3	56,32	46434157,28	71,10	61737525,16	75,88	36364780,86	143,32
Kelgusi davr xarajatlari		0,00	156379	0,24	55667,85	0,07	55667,85	
Jami:	30483321,9	67,66	48125801,39	73,69	62908311,7	77,32	32424989,76	106,37
II. Muomala sohasida:								
Tayyor mahsulotlar	699558,2	1,55	908736,24	1,39	212867,83	0,26	-486690,37	
Tovarlar		0,00	61774,18	0,09	171636,29	0,21	171636,29	
Pul mablag'lari – jami	1932970,3	4,29	566847,33	0,87	135899,57	0,17	-1797070,73	-92,97
shundan: - kassa		0,00	42092,5	7,43	2,10	0,00	2,10	
- xisob-kitob schyoti	1720286,5	89,00	395400,43	69,75	89903,62	66,15	-1630382,88	-94,77
- chet el valyutasi		0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	
Debitorlar	3302864,8	7,33	8640056,44	13,23	14713488,76	18,08	11410623,96	345,48
Qisqa muddatli investitsiyalar	8632849,8	19,16	7004231,02	10,73	3219558,70	3,96	-5413291,10	-62,71
Kechiktirilgan xarajatlar		0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	
Jami:	14568243,1	32,34	17181645,21	26,31	18453451,2	22,68	3885208,05	26,67
III. Boshqa aylanma aktivlar								
Boshqa aylanma aktivlar	0	0,00	0	0,00	0,00	0,00	0,00	
Hammasi:	45051565	100,00	65307446,6	100,00	81361762,81	100,00	36310197,81	80,60

¹ Toshkent viloyati, Quyichirchiq tumanidagi "TCT Fish cluster" mas'uliyati cheklangan jamiyatining 2021-2024-yillik hisobotlari asosida muallif ishlanmasi.

Yuqoridagi jadval ma'lumotlari "TCT Fish Cluster" korxonasining 2021–2025-yillar davomida aylanma aktivlari tarkibi va tuzilmasidagi o'zgarishlarni aks ettiradi. Ma'lumotlar tahlilidan ko'rinib turibdiki, korxona faoliyatida aylanma aktivlarning o'sish sur'ati 80,6 foizni tashkil etgan, ya'ni 2021-yildagi 45,05 mlrd so'mdan 2025-yilda 81,36 mlrd so'mgacha ortib, ikki baravardan ko'proq o'sgan. Bu o'sish, birinchi navbatda, ishlab chiqarish sektoridagi "to'liq aylanuvchi" aktivlar ulushining ortishi bilan bog'liq.

Ishlab chiqarish sohasidagi o'zgarishlar shundan dalolat beradiki, 2021–2025-yillarda "to'xtovsiz ishlab chiqarishni ta'minlash strategiyasi" amalga oshirilgan. Jumladan, ishlab chiqarish zaxiralari 78,18 foizga qisqargan bo'lsa-da, to'liq tugallanmagan ishlab chiqarish hajmi 143,32 foizga o'sgan. Bu holat, korxonada qayta ishlash jarayonlari va biologik aktivlar aylanishi faollashganidan dalolat beradi. Boshqacha qilib aytganda, "TCT Fish Cluster"da aylanma kapital aylanishining biotexnologik bosqichi kengaygan, bu esa strategik jihatdan resurslardan samarali foydalanish va ichki aylanish tezligini oshirishni ta'minlagan.

Ishlab chiqarish sohasining umumiy aylanma aktivlar tarkibidagi ulushi 2021-yildagi 67,66 foizdan 2025-yilda 77,32 foizgacha o'sgan. Bu ko'rsatkich korxona strategiyasida ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va ilg'or texnologiyalarni joriy etish ustuvor yo'nalish sifatida amalga oshirilayotganini tasdiqlaydi.

Muomala sohasi tahlili shundan dalolat bermoqdaki, tayyor mahsulotlar ulushi 1,55 foizdan 0,26 foizgacha qisqargan. Bu, bir tomondan, mahsulot aylanishining tezlashganini, ikkinchi tomondan, ombor zaxiralarini optimallashtirish siyosati samara berganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, debitor qarzlari 345,48 foizga oshgani korxonada to'lov intizomini kuchaytirish va debitorlikni boshqarish bo'yicha alohida strategik choralar talab etilishini anglatadi.

Qisqa muddatli investitsiyalar 62,71 foizga qisqargan bo'lib, bu aylanma kapitalning ishlab chiqarish faoliyatiga yo'naltirilayotganini, ya'ni moliyaviy faollikdan ko'ra real sektor samaradorligini oshirishga qaratilgan boshqaruv siyosati yuritilayotganini ko'rsatadi.

Pul mablag'larining 92,97 foizga kamayishi shundan dalolat beradiki, "TCT Fish Cluster" aylanma aktivlarni passiv holda saqlab turishdan ko'ra, ularni ishlab chiqarish aylanishiga jalb qilishni afzal ko'rgan. Bu strategiya qisqa muddatli likvidlikni pasaytirsada, aylanma kapitaldan foydalanish koeffitsiyentini oshirish nuqtayi nazaridan samarali hisoblanadi.

Tahlil natijalari asosida aytish mumkinki, "TCT Fish Cluster"da aylanma aktivlar tuzilmasidagi o'zgarishlar moliyaviy boshqaruvning strategik transformatsiyasini ifoda etmoqda. Korxona ishlab chiqarishga yo'naltirilgan resurslarning ulushini ko'paytirish orqali to'liq aylanuvchi kapital siklini qisqartirish va foyda normasini oshirish strategiyasini amalga oshirmoqda.

Shuningdek, debitorlik qarzlarning o'sishi va pul mablag'larining qisqarishi korxonaning ayrim likvidlik muammolarini yuzaga keltirishi mumkin. Shu bois, aylanma kapitalni boshqarishda raqamli nazorat tizimlari, debitor qarzlari bo'yicha prognozlashtirish modellari va avtomatlashgan to'lov monitoringi platformalarini joriy etish kelgusi davrda muhim strategik vazifa hisoblanadi.

Umuman olganda, jadval ma'lumotlari "TCT Fish Cluster"da aylanma aktivlar tarkibidagi sifat o'zgarishlari orqali iqtisodiy barqarorlik, resurslar samaradorligi va raqamli boshqaruv tizimlari asosida qaror qabul qilish amaliyoti kuchayganini ko'rsatadi. Bu tendensiyalar zamonaviy boshqaruv nazariyasi nuqtayi nazaridan

“iqtisodiy samaradorlik va barqarorlikni raqamli boshqaruv orqali ta'minlash” konsepsiyasiga to'la mos keladi.

Shunday qilib, “TCT Fish cluster”dagi aylanma aktivlar tarkibi va tuzilmasining tahlili shuni ko'rsatadiki, klasterning moliyaviy faoliyati so'nggi yillarda ayrim salbiy o'zgarishlar bilan bir qatorda, strategik jihatdan ijobiy tendensiyalarga ham ega bo'lgan. Jumladan, ishlab chiqarish sohasi ulushining ortishi hamda tugallanmagan ishlab chiqarish hajmining keskin o'sishi klasterning ishlab chiqarish salohiyati kengayib borayotganini anglatadi. Biroq, aylanma mablag'lar ichida pul mablag'lari va qisqa muddatli investitsiyalar ulushining pasayishi likvidlik darajasining kamayishiga, debitor qarzdorlik hajmining ortishi esa aylanma mablag'larning aylanish tezligining pasayishiga olib kelgan.

Shu bilan birga, tahlil natijalari shuni ham ko'rsatadiki, “TCT Fish cluster”da moliyaviy menejment tizimini yanada samarali tashkil etish, aylanma aktivlar tuzilmasini optimallashtirish hamda pul oqimlarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi

Shu asosda quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

- birinchidan, debitor qarzdorlikni kamaytirish maqsadida hisob-kitob intizomini kuchaytirish, elektron to'lov tizimlarini keng joriy etish lozim;
- ikkinchidan, aylanma mablag'lar aylanishini tezlashtirish uchun ombor zahiralarini boshqarishda raqamli nazorat tizimini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi;
- uchinchidan, likvidlik darajasini barqarorlashtirish uchun qisqa muddatli investitsiya instrumentlaridan foydalanishni kengaytirish, pul mablag'larini samarali taqsimlash tizimini yo'lga qo'yish zarur;
- to'rtinchidan, aylanma aktivlar tuzilmasini tahlil qilish asosida ularni diversifikatsiya qilish hamda ishlab chiqarish va muomala sohalari o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash tavsiya etiladi.

Umuman olganda, yuqoridagi chora-tadbirlarning amalga oshirilishi “TCT Fish cluster” faoliyatida moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, aylanma aktivlar aylanishini tezlashtirish hamda klasterning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fayziyev O.R. “Aylanma aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari” // «Muhandislik va iqtisodiyot». – Toshkent, 2024. - № 4. – B. 43-47
2. Fayziyev O.R. “Aylanma mablag'lar aylanuvchanligini tezlashtirishning asosiy yo'llari” // “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot”. – Toshkent, 2024. - № 11. – B. 179-184.
3. Fayziyev O.R. “Aylanma mablag'lar samaradorligini oshirishning muhim omili” // “Jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va yechimlar” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami, 2-qism / Ma'mun universiteti. – Toshkent: Bookmany print, 2024. 41–46 b.
4. Fayziyev O.R. “Baliqchilik tarmog'ini rivojlantirishning oziq-ovqat xavfsizligiga ta'siri”. “Qishloq xo'jaligida innovatsion texnika va texnologiyalardan foydalanish darajasini oshirishning muammo va yechimlari» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2024. 509-514 betlar.

5. Fayziyev O.R. "Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda baliqchilik tarmog'ining ahamiyati va o'rni" // «AGROIQTISODIYOT». – Toshkent, 2024. №4. B. 46-50. (08.00.00., № 25).

6. Fayziyev O.R. "Aylanma mablag'lar aylanuvchanligini tezlashtirishga omillar ta'sirini baholash" // "Marketing". – Toshkent, 2025. №1. B. 314-318. (08.00.00., №).

7. Fayziyev O.R. "Aylanma kapital rentabelligini baholashga kompleks yondashuv" // "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot". – Toshkent, 2025. - № 2. – B. 559-566.

8. Fayziyev O.R. "Qishloq xo'jaligi korxonalarida aylanma mablag'lar harakati va rentabelligining kompleks tahlili" // «AGROIQTISODIYOT». – Toshkent, 2025. №1. B. 151-153. (08.00.00., № 25).

9. Fayziyev O.R. Aylanma mablag'lar aylanuvchanligini tezlashtirishga ta'sir

10. qiluvchi omillar tahlili. / "Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish yo'llari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari [Matn] / "Ma'mun universiteti" NTM.- Xorazm: Khwarezm publication, 2025. - 608 b. 596-599.

11. Toshkent viloyati, Quyichirchiq tumanidagi "TCT Fish cluster" mas'uliyati cheklangan jamiyatining 2021-2024-yillik hisobotlari.

